

Omprovning och modernitetskritik, 1950–1980-tal

Efter andra världskrigets slut hade SSS:s partiverksamhet gått kraftigt nedåt. Ett försök till offensiv gjordes 1946 då *Den Svenske* började ges ut två gånger i veckan istället för en, men ganska snart återgick man till veckotidningens format. Att rädda tidningen med hjälp av insamlingar lyckades tillfälligt, men gav inga varaktiga ekonomiska resurser. Under hösten 1949 skrev Lindholm under rubriken ”Har vi några utsikter?” att läget ur ett politiskt perspektiv fortfarande var gynnsamt: Världskrigets slut hade inte gjort människorna mer autentiska, och bolsjevismen hotade fortfarande. Sätillvida behandlade man frågor som inte hade tappat i aktualitet.⁴⁷⁶ Samtidigt beställdes den nazityska erfarenheten Lindholmrörelsen på varje uns av handlingsutrymme och legitimitet. Ställd inför detta faktum utlyste man i maj 1950 en ledardag för de kvarvarande spillrorna av partiet. Här beslöt man att göra ”en hederlig kapitulation” som Lindholm kallar den, betala sina skulder, göra sig av med sin fastighet på Markvardsgatan 5 i Stockholm, och låta den numera före detta partiledaren disponera överskottet som ett slags ”fallskärm” för att använda senare tiders vokabulär. I sina efterlämnade handlingar uttrycker sig Lindholm med viss ironi över att han sannolikt är den enda nazistledare i världen som avgått med pension.⁴⁷⁷

Lindholm blev nu privatman, och det finns skäl att här kort gå bortom idéanalysen och summera hur de privata förhållandena hade utvecklats och kom att utvecklas. Den militära banan hade avbrutits 1930, då Lindholm flyttade från Stockholm till Göteborg för att bli Furugårds andreman där. Efter brytningen med denne 1933 bodde han kvar, och

Göteborg var säte för NSAP fram tills man förvärvade fastigheten på Markvardsgatan i Stockholm 1937. Även om Lindholm tagit avsked från det militära hade han periodvis legat inkallad under kriget. Han befordrades så småningom till styckjunkare i artilleriets reserv, och kvarstod som sådan fram till sin 65-årsdag 1968. Att återuppta en aktiv militär bana var efter partiets nedläggning knappast aktuellt, och den politiska verksamheten gjorde honom misskrediterad. Yrkesutbildning saknades. Rent praktiskt behövde Lindholm alltså ett jobb.

Efter en tid som arbetslös fick han 1951 genom partivännen Sven Hedengrens förmedling ett arbete som lagerförman på maskinfirman Monotype. Detta var den svenska filialen till det brittiska moderföretaget med samma namn som handlade med och hyrde ut trycktyper till svenska tryckerier. Där stannade han fram tills han som överårig gick i pension 1974. Under åren erbjöds han andra arbetsmöjligheter, ofta av gamla partikamrater. Oscar Landahl, som på sin tid varit högt uppsatt i partiet, erbjöd honom anställning som portier på sitt hotell. Max Pferdekämper erbjöd honom att bli handelsresande för sin firma. Lindholm tackade i båda fallen nej, och valde istället den jämförelsevis trygga tillvaron på Monotype.⁴⁷⁸

Familjeförhållandena var periodvis fyllda av sorg. Trettondagsafton 1939 gifte sig Sven Olov Lindholm med Kersti, född Andersson, från Göteborg. Hon tillhörde partiets ungdomsrörelse Nordisk Ungdom, och de hade träffats i partisammanhang. I sin dagbok skriver Lindholm, något besvårad, hur hon under deras försenade bröllopsresa till Tyskland strax före världskrigets utbrott hyllades som den svenske Führerns fru. Äktenskapet verkar ha varit lyckligt, men också kort. Två år efter giftermålet insjuknade Kersti i leukemi, och dog 1941. Paret fick inga barn.⁴⁷⁹

År 1950 gifte Sven Olov Lindholm om sig med Vera, född Schimanski. Vera Schimanski hade under krigets slutskede kommit till Sverige med Folke Bernadottes vita bussar. Fadern var tysk, ansluten till NSDAP, och modern svensk. I kraft av denna svenskkoppling hade hon evakuerats till Sverige. Hon var dock född och uppvuxen i Hitlers Tyskland, och hade själv tillhört Bund deutscher Mädel, flickornas motsvarighet till pojkarnas mer kända Hitlerjugend.⁴⁸⁰ Enligt Lindholm möttes de för första gången i januari 1946.⁴⁸¹ I en intervju berättar Vera, sedermera



Bild 13. Bröllopsbild från Lindholms första äktenskap, med Kersti. Okänd fotograf (bild duplicerad av Emre Olgun). Sven Olov Lindholms samling, Riksarkivet Marieberg.

Oredsson, om hur hon själv sökte upp SSS:s partiexpedition i Stockholm för att träffa Lindholm. Det skilde 25 år mellan dem båda. I samma intervju säger Oredsson, med barnets blick, att hon var som i en dröm när hon fick "sitta med Führern och dricka choklad".⁴⁸² Hon var då arton år. Ett par år senare blev hon gravid. Delar av partiet tittade snett på den "tysk-polska flyktingen" som Lindholm nu skulle gifta sig med, och insinuerade rentav att hon var judinna. Den 18 maj 1950 stod bröllopet i Gustav Vasa kyrka i Stockholm. Det sammanföll i princip med partiets nedläggning, och brudfotot publicerades i det allra sista numret av *Den Svenske*.⁴⁸³ Redan före bröllopet föddes parets första barn, en dotter som fick namnet Solveig. Hon dog dock blott sex månader gammal, några veckor efter bröllopet, av vad som skulle visa sig vara ett medfött

hjärtfel. Återigen drabbades Lindholm av en stor personlig sorg. Två år senare föddes paret andra barn, dottern Linnea.⁴⁸⁴

Det nygifta paret Vera och Sven Olov installerade sig i den senares ungarbatalenheten på Odengatan i Stockholm. Den blev snabbt för trång, och då dottern Linnea föddes flyttade familjen till en gammal villa i Rönninge. Det var då ingen förort med höghus, utan snarast ”bondvischa”, som Lindholm kallar trakten. Med detta tycks han ha trivts väl. De ekonomiska omständigheterna var dock små, jobbet på Monotype täckte endast nödtorftigt utgifterna. Vera började söka jobb för att dryga ut inkomsterna. Först tog hon hand om familjehemspacerade barn i hemmet i Rönninge. Efter en olycka tvangs hon sadla om till kontorist, och jobbade bland annat på LM Ericssons försäljningsavdelning. Ålderskillnaden mellan makarna var som sagt stor, och intressena skilde sig en del. Lindholm själv ville ägna sig åt att odla och bruka jordlotterna på tomten – ”det var ju dock ett litet stycke svensk mark att vårda”, som han skriver – medan hustrun blev medlem i Svensk-tyska föreningen i Stockholm och gärna ville komma ut bland folk. Hon uppskattade också kamratträffarna med gamla partimedlemmar då hon kunde spegla sig i glansen av den forne ledaren.⁴⁸⁵

På det hela taget ger Lindholms anteckningar bilden av lycklig tid i den lilla familjen. Tiden fylldes med vanliga bryderier, arbete, trädgårdsodling med mera. Jularna firades traditionellt med den nära släkten, umgänget med de gamla vännerna var gott och regelbundet. Man gjorde ett par utlandsresor. Exempelvis bjöds man till Tyskland av den gamle vännen Max Pferdekömper. Lindholm åkte också till Wien för att träffa ett österrikiskt krigsbarn han lärt känna under sin uppväxt i Mjölby.⁴⁸⁶ På det hela taget levde man ett vanligt familjeliv.

Det är i Lindholms anteckningar om denna tid lätt att känna igen flera, dock inte alla, de ideologiska teman som artikulerades i tal, press och pamfletter under 30- och 40-talen. Särskilt rör det kritiken av det moderna samhället, av utvecklingen. Att Lindholm ville ägna sig åt trädgårdsodling istället för uteliv är ett bra exempel på detta, på viljan att vårda den svenska jorden, men exemplen är fler. Kollegorna på Monotype dömer han ut som ”politiskt medvetlösa” och endast kapabla att prata om mat och bilar. Oscar Landahls jobberbjudande avslås med



Bild 14. Den före detta partiledaren Lindholm, bland trycktyperna i disken på Monotype. Okänd fotograf (bild duplicerad av Emre Olgun). Sven Olov Lindholms samling, Riksarkivet Marieberg.

hänvisning till storstadens trängsel och jakt. Max Pferdekämpers anbud avslås eftersom Lindholm säger sig vara ”stolt medveten om min oförmåga som affärsman”. När dottern Linnea senare tar körkort anmärker han opåkallat att han är ”en notorisk fiende till bilismen, som urartat till en fullkomlig landsplåga och kräver lika många liv som krig och farsoter”. Den stillsamma redogörelsen för familjelivet interfolieras hela tiden med betraktelser av detta slag som ger fog för uppfattningen att Lindholm fortfarande var skeptisk till stora delar av det moderna projektet, med dess urbanisering, köphets, och en teknikutveckling som hotade mänskligheten. Han längtade fortfarande efter en människotyp som kunde tala om annat än mat och bilar, och som kunde och ville bruka jorden. I dessa frågor var kontinuiteten stor. I andra frågor började Lindholm däremot hysa tvekan, en tvekan som ledde till stora konsekvenser för det stillsamma familjelivet.

Efter att ha varit gifta i tio år började äktenskapet med Vera att knaka i fogarna. Hennes nazistiska engagemang var intakt, hon var buren av

sin livslånga beundran för Hitler. Hon krävde förvisso inte att maken skulle ta upp det politiska arbetet på nytt. Men hon tyckte att de som varit med under 30-talet åtminstone borde ställa sig bakom de yngre krafterna som kämpade för nationalsocialismen i Sverige. En sådan yngre kraft hade hon själv mött på en av kamrataftnarna. Det var trädgårdsarbetaren Göran Oredsson. Han hade under 50-talet slutit sig samman med Lindholmrörelsens gamle karikatyrtecknare Manne Bergh för att föra kampen vidare och var nu på väg uppåt i den nationalsocialistiska miljön. Efter att makarna Lindholms skilsmässa gått igenom 1962 gifte Vera om sig med Göran Oredsson. De kom sedan tillsammans att under många år leda Nordiska Rikspartiet fram tills detta upplöstes 2010. Göran Oredsson dog samma år, men Vera Oredsson fortsatte arbetet som matriark för den nationalsocialistiska miljön i Sverige.

Den tilltagande politiska skillnaden mellan Sven Olov och Vera bestod främst i synen på Hitlertiden. Som visats hade Lindholm under lång tid försvarat Hitlers inrikespolitiska arbete. Denne hade ”givit folket socialism”, som det heter i en av ledarartiklarna. Också i dödsrunan över Hitler lyser detta beröm igenom. Samtidigt hade tonen redan här förändrats, dels genom att utrotningspolitiken inte reflexmässigt sågs som en lögn, dels genom att personer längre ned i partihierarkin gavs skulden för den. Efter partitidens slut förflyttade sig Lindholm ytterligare i frågan, inte minst efter diskussioner med de tre tyska vännerna Max Pferdekämper, Hans Lange och Rudolf Otto.⁴⁸⁷ Lindholm närmade sig alltmer inställningen att Hitlers handlingar gått stick i stäv med nationalsocialismens ”ursprungliga idéer”. Mot denna tanke ställde han i sina anteckningar Veras ”dramatiska kombination av kärlek och nazism (d.v.s. som hon tolkar den = hitlerism)”. Han fortsätter:

I fråga om de beryktade nazistiska våldsdåden – i koncentrationsläger m.m. – förklarar hon sig ju icke tro på dem. Hon anser detta vara lögn från början till slut – alldeles som kommunisterna, då det gäller sovjetryska våldsdåd och deportationer i Balticum m.fl. länder.⁴⁸⁸

Istället för att principiellt ställa sig bakom Hitler och det sociala uppbyggnadsarbetet förknippades hans namn nu istället med nazistiska

våldsdåd. Dessa handlingar hade dock, menade Lindholm, inget att göra med begreppet ”nationalsocialism” i sig. Här kan man se samma anklagelse om socialistisk urspårning som såväl Lindholm som Flyg tidigare riktat mot de svenska socialdemokraterna. Nu riktades den mot den tyska nazismen. Det kan också noteras att Lindholm inte bara fjärmat sig från förnekelsen av koncentrationsläger och nazistiska våldsdåd. Han pekar inte heller någonstans på möjligheten att det är andra krafter än just Hitler som bär ansvaret för denna urspårning. För Lindholms del innebar detta att han behövde identifiera skälen till urspårningen, försöka tidsätta den, och dra en politiskt gångbar konklusion.

Döm ingen ohörd

Det är inte helt lätt att fastställa tidpunkten för den politiska kursändring som nu skedde. Källäget är problematiskt. De nästintill dagliga tidningsskriverierna upphörde efter partiets nedläggning. De efterlämnade anteckningarna är förda löpande under 70-talet och lämnade till Riksarkivet på 80-talet. Den skilsmässa som Lindholm anger politiska motiv till ägde rum 1962, men det finns som tidigare visats indikationer på att omvärderingen börjat redan i världskrigets slutskede. En mer handfast möjlighet att studera hur och när förändringarna skedde är att analysera den skrift, *Döm ingen ohörd*, som Lindholm gav ut efter kriget. Den utkom över åren i flera upplagor, där de senare är utvidgade och kraftigt redigerade.

Upplagan 1945

Den första upplagan härrör från krigsslutet 1945. Som det mesta från denna tid är texten urskuldande i förhållande till det egna agerandet och förebrående i förhållande till den svenska skendemokrati som inte står upp för varje åsiktsriktnings rätt att existera. Man upplever sig diskriminerad och förföljd: ”Skall lynchjustisen eller lag och rätt råda i Sverige?” frågar sig Lindholm retoriskt på försättsbladet.⁴⁸⁹ Formellt finns i Sverige förvisso åsikts- och yttrandefriheterna, men de kringskärs systematiskt för att komma åt rörelsens politiska arbete, menar

Lindholm. Detta görs eftersom man felaktigt tror att Lindholmrörelsen varit lierad med Tyskland under krigsåren. Eftersom Lindholm själv på denna punkt menar sig ha belägg för att pressen ljuger, innebär det också att rapporteringen om tyska koncentrationsläger ses med djup skepsis. Och skulle den vara sann är det ändå knappast värre än krigsbrott begångna av andra. Han skriver:

[V]i vet att våldshandlingar äro oundvikliga i krig och förekommit lika mycket på båda sidor. Vi vill ingalunda försvara den eventuella terror, som förekommit i tyska koncentrationsläger, men vi vet att skildringarna därom är betydligt överdrivna och ofta rena förfalskningar. Vi vet, hur man ljuger inför allmänheten om vår egen svenska frihetskamp här hemma – hur mycket lättare är det då icke att dikta upp ”vårdsgärningar” från utlandet, som svensk allmänhet icke har några möjligheter att kontrollera!⁴⁹⁰

Sammantaget präglas relationen till den tyska regimen av misstro mot rapporteringen om den, relativism i förhållande till dess eventuella brott, och markeringar av självständighet i förhållande till den i lika delar. Viktigast är dock självständigheten. Man vill inte göras skyldig för handlingar man inte begått. Lindholm lånar som ofta citat ur svenska dikter för att klargöra sin mening. Denna gång är det Johan Ludvig Runebergs ”Landshövdingen” och devisen ”mannen bötar ej för hustruns brott, ej hustrun för sin mans” som får illustrera hans tanke. Denna strof ur *Fänrik Ståls sägner* är en av få saker som lever kvar genom alla utgåvorna av Lindholms broschyr.

Upplagan 1967

Nästa upplaga av skriften är från 1967. Mer än tjugo år har alltså förflutit. Den är dubbelt så lång och helt omarbetad. Ingressen är lågmäld, talet om lynchjustis från 1945 har försvunnit. Istället skriver Lindholm om att erfarenheterna fått honom att lära om. Dispositionen i den nya upplagan följer delvis hans senare anteckningar och intervjuer kring barndomens Mjölby, umgänget med statarpojkar och skiljelinjen mellan faderns och moderns fosterlandskärlek, men lånar också element

ur *Svensk frihetskamp* från 1943. Liksom i denna skrift pekar Lindholm mot "soldatsocialismen" som ett ideal där alla klasskrankor brutits ned, och viljan att bistå varandra – "solidariteten" – var det väsentligaste. Den soldatsocialism Lindholm 1943 talar om som en "kamratlig samvaro med folkbröder ur alla samhällsklasser" har 24 år senare kondenserats i begreppet "solidaritet". Även om betydelsen tycks vara densamma så speglar begreppsförskjutningen också en ideologisk förflyttning.⁴⁹¹

Efter dessa inledande ord beskriver sedan Lindholm den avsmnade rörelsens ambition att sammansmälta nationalism och socialism, två oskiljaktiga idéer i hans mening. För att arbetarna ska bli nationellt sinnade måste man dock först avskaffa klasskampens "orsaker". Så långt känns resonemanget igen. Vissa element har dock utelämnats. När Lindholm i texterna från partitiden talar om att klasskampens "orsaker" måste åtgärdas och att man måste angripa problemet vid roten, så leds resonemanget alltid vidare till att peka mot judar i allmänhet och den judiska storfinansens i synnerhet. I den ursprungliga versionen av *Dömmingen ohörd* från 1945 talades fortfarande om den judiska storfinansens maktsträvanden.⁴⁹² På 60-talet lyser sådana fraser med sin frånvaro. "Orsakerna" är dock liksom tidigare det befintliga samhällets brist på social rättvisa som i sin tur ses som en konsekvens av det kapitalistiska systemet. I denna orsaksbeskrivning ligger således en kontinuitet, men den reflexmässiga antisemitiska överlagringen är borta.

Inställningen till antisemitism bör generellt noteras. 1967 använder Lindholm inte själv antisemitiska stereotyper, däremot behandlar han antisemitismens ställning i den egna rörelsen. I dessa tillbakablickar framstår det som om han närmast befinner sig i ett tillstånd av förnekelse. Det är märkvärdigt och intressant. Enligt Heléne Lööw, som själv under sitt avhandlingsarbete på 80-talet flera gånger träffade Lindholm, var han alltid ovillig att diskutera sin rörelsens antisemitism. Då hon upplyste honom om att hans tal fanns kvar i polisarkiven och frågade om han ville se dem så vägrade han.⁴⁹³ Mot den negativa antisemitismen hävdar han istället i broschyren från 1967 att man i rörelsen tvärtom stod för en positiv rasism – man var för ett skyddande av den nordiska folkstammen. Någon judeförföljelse eller hat mot enskilda judar var det aldrig frågan om, menar han. Detta kan inte betecknas som annat än

en grav osanning utifrån vad som tidigare framkommit. Däremot är det intressant att notera att Lindholm återigen ansluter sig till tanken att det var maktförhållandena inom ekonomi- och kultursfärerna man ville göra något åt.⁴⁹⁴ Sammantaget gäller att den tidigare antisemitiska retoriken nu har upphört, att partitidens utfall mot judar tonas ned eller förnekas, samt att maktdimensionen betonas i de fall den tidigare antisemitismen ändå erkänns.

När det gäller inställningen till de tyska förbrytelseerna kan något omvänt sägas. De förnekades tidigare. Nu erkänns de, om än med vissa förbehåll. Om koncentrationsläger och judemord stod inget i det nazistiska partiprogrammet, men icke desto mindre ägde de rum, heter det. ”Vi höll godtroget fast vid att den tyska regimens ursprungliga, idealistiska förkunnelse alltjämt gällde”, menar Lindholm. Parallellt med detta beundras alltjämt den sociala uppbyggnaden. Hade Hitler bara fått fortsätta ”i fred och med humana metoder” hade han skapat ett mönstersamhälle. Eftersom Lindholm håller fast vid att den tyska terrorn inte ger en bild av nationalsocialismens ursprungliga intentioner, blir det också alltmer centralt för honom att försöka utröna när urspårningen börjat. I denna fråga framträder 1934 nu allt tydligare som ett märkesår. Det var då de idealistiska socialisterna rensades ut och ersattes med maktpolitiker, menar Lindholm 1967.⁴⁹⁵ Jämfört med vad *Den Svenske* skrev om samma händelser 1934 kan konstateras att detta är en helomvändning. Då gavs Hitler beröm för att ha ”krossat reaktionen”. Då sågs Hitler som den progressive, medan partioppositionen stod för hoten mot det socialistiska framtidsbygget. Även om Lindholm fortfarande har erkännsamma ord att säga om Hitlers inrikespolitiska arbete, så har en kontrastverkan nu istället byggts upp åt andra hållet.

Då det gäller synen på imperialism och världspolitisk aggression finns skillnader såväl som likheter att notera. Krigets bakomliggande orsaker uttalar sig Lindholm ganska vagt om. Hitler bär inte ensam skulden till kriget. Den apologetiska hållningen finns alltså kvar i vissa delar. Men det tidigare återkommande temat om penningjudarnas hämnd mot det socialistiska framtidslandet Tyskland ses inte längre som en faktor bakom kriget. Temat om tysk frihetskamp kontra judisk imperialism är alltså borttaget.⁴⁹⁶ De delar av det antiimperialistiska budskapet

som kvarstår kretsar istället kring stormaktsintressen kontra de små staternas rätt. Här är det främst USA och Storbritannien som ses som förtryckare. Det är de som tillskrivs ”herrefolkslater”. Det är ett betecknande ordval, som visar hur den tyska nazismen alltmer kommit att få rollen som negativ referenspunkt även för Lindholm. Förskjutningarna inom det antiimperialistiska temat tydliggörs också av oppositionen mot NF/FN: där Nationernas förbund sågs som ett ”kanonernas förbund”, buret av judiska kapitalintressen och med den imperialistiska udden riktad mot Tyskland, ses Förenta Nationerna istället som blockerat av stormakternas vetorätt. Men dörren till ett internationellt politiskt engagemang stängs inte längre av Lindholm.⁴⁹⁷

Den viktigaste förändringen i Lindholms skrift från 1967 är dock att han tycks ha drabbats av en eskatologisk framtidsvision. Det är en vision som leder vidare till ett internationellt politiskt engagemang. Världens befolkning ökar på ett sådant sätt att en global hungerkatastrof är att vänta. All politisk ambition måste därför riktas åt ett håll: mot en internationell organisation med verkställande makt. Alla kostnader för kapprustning, atombomber och månlandningar måste styras om för att hitta näringsmöjligheter för folken. Materiell standardhöjning i den rika världen måste bytas mot standardsänkning, de resurser som finns måste istället fördelas. Vad vi i själva verket måste bekämpa är ”kapitalismen inom oss”, det som fostrar oss till ”själlösa maskinmänniskor” präglade av girighet och vinningslystnad. Mot denna inre kapitalism ställs en andlig upprustning, ett strävande efter ”socialismen inom oss” präglad av ”rättsmedvetande, ansvarskänsla, pålitlighet”.

Frågan om kapitalism kontra socialism görs alltså till en fråga om personlig moral. Ett sådant antikapitalistiskt och antimaterialistiskt budskap har kunnat identifieras hos Sven Olov Lindholm flera gånger tidigare, liksom dess koppling till tanken om att allmännyttan ska gå före egennytta. Nyheten består i att denna personliga andliga upprustning nu ska generera politisk förändring inte bara nationellt utan också på en internationell nivå:

Man måste *börja inifrån!* Vi ska inte tro, att vi kan komma med några pekpinnar till världen i övrigt, om vi inte ens kan rädda oss själva ur

träsket. Som de enskilda individerna är, så blir nationerna, och så som folken tänker, lever och tror – så blir hela världen. Folkgemenskap, fredlig fosterlandskärlek, solidaritet *inåt* bland alla folk – det är förutsättningen för en världsgemenskap utan våld.⁴⁹⁸

Den grundläggande tankefiguren att politisk förändring ska byggas inifrån och underifrån är intakt och har sina logiska steg: den personliga offerviljan och brytandet av egoismen är nödvändig för att socialismen ska kunna förverkligas, och denna socialism bildar i sin tur grunden för att alla delar av folket ska kunna inkluderas i den nationella folkgemenskapen. Härifrån tar Lindholm nu ytterligare ett språng: folkgemenskaper byggda på andlig upprustning och solidaritet kan också bilda grund för en världsgemenskap. Solidaritetsbandet går nu från individ via nation till det internationella sammanhanget. Skälet till varför horisonten förskjutits på detta sätt är dock detsamma som tidigare: vårt leverne, ”utvecklingen”, för oss mot fördärvet. Ur den antimodernism, antimaterialism och antikapitalism som tidigare åtminstone delvis skyldes av antisemitiska uttalanden, härleds nu istället ett ställningstagande för global solidaritet.

Upplagan 1968

I den tredje och sista upplagan av *Döm ingen ohörd* från 1968 förstärks flera av de beskrivna förändringarna ovan. Det blir allt viktigare för Lindholm att poängtera behovet av socialism i samtiden liksom den tidigare rörelsens sociala framtoning. I syfte att rädda begreppet åt den egna rörelsen hävdar han att ”socialismen” är fri från alla partiband, och han menar också att det som en gång skapade nyfikenheten på den tyska nationalsocialismen var dess socialiseringskrav samt den principiellt antiimperialistiska hållningen att varje folk ska få bilda sin egen stat utan yttre inblandning. Då han som kontrast till Hitlerstatens ursprung senare talar om den idealistiska socialism som rensades ut 1934, nämner han denna gång bröderna Strasser explicit. Den sociala förståelsen av vad sann nationalsocialism innebär markeras alltså starkt.⁴⁹⁹ Då han talar om det egna partiet ges bilden av en socialt bred rörelse i

vilken alla var välkomna, grevar som gatsopare, så länge de präglades av entusiasm för ett nytt, rättvist och klassfritt Sverige. Folkgemenskapstanken övervann de sociala skrankorna.⁵⁰⁰

Då det gäller samtidens politiska utveckling har också en skärpning skett. Framför allt gäller detta synen på USA som ”tycks vilja utöva ett förmyndarskap över andra länder och bestämma vilka regeringar som där ska finnas”.⁵⁰¹ Lindholm går vidare med utfall mot de storkapitalistiska kretsarna i USA och menar att det är ett ödesdigert misstag att stämpla all strävan efter sociala förbättringar som kommunism. Detta gäller i Vietnam såväl som inom det egna landets gränser. Att Lindholm nu så tydligt för fram de antiamerikanska och socialistiska budskapen betyder inte att han blivit mer positivt inställd till Sovjetunionen. Det som har skiftat är möjligen hur problemet Sovjet beskrivs. Den tidvis våldsamt antibolsjevikiska retoriken som tidigare pekat ut den judestyrda sovjetiska staten som det stora säkerhetspolitiska hotet mot Sverige kan inte längre spåras. Däremot definieras Sovjetunionen som en ”supermakt”, fundamentalt lik USA, inte minst i sina maktanspråk. Dessa ”supermakter” krossade visserligen den tyska nazismen. Men nu begår de brott i Ungern, Tjeckoslovakien, Vietnam och Mellanöstern som inte står de nazityska efter. Supermakterna gör nu det som Tyskland gjorde då. ”Hade kanske våra hedniska förfäder rätt, som trodde att den som lyckades dräpa en framstående fiende, därmed ärvde hans egenskaper o. färdigheter?” frågar sig Lindholm.⁵⁰² Det finns flera aspekter av denna sammanlänkning mellan Sovjet och USA som är värda att notera. Att ställa de båda supermakterna sida vid sida och förskjuta dem var något som också Lindholms nyfunna vänner i den nya vänsterns organisationer ofta gjorde. Inte sällan gick sympatierna i riktning mot Mao Zedongs Kina – en person som också Lindholm säger att han ”sätter högt i flera avseenden”.⁵⁰³ I Kina sökte man och fann, i likhet med Lindholm tidigare, en alternativ socialism, bättre än den sovjetiska varianten. Det är det första som kan noteras av Lindholms sammanlänkning. Det andra är det faktum att USA alltmer får den roll av repressiv kapitalistisk nation som tidigare tilldelats Storbritannien.

Det eskatologiska tonläget är också intakt, och framträder än tydligare i 1968 års upplaga. Den ”hotande världskatastrofen” måste lösas

med verkligt radikala metoder: en globalt omfattande social politik för allas rätt till välfärd. Lindholm sträcker förvisso ut en hand till sina nationella vänner och menar att nationell politisk självständighet nog delvis kan behållas, liksom det nationella kulturlivet. Detta skymmer dock inte det uppenbara faktum att ett världssamhälle är det enda alternativet till atomvärldskrig och undergång.⁵⁰⁴ Befolkningsökningen och de behov den skapar av att verkligen vårda jordens resurser, parad med rädslan för atombomben – ”utvecklingens” yttersta triumf – är de bakomliggande motiven till denna globala socialism. Med hopp om framtiden avslutar Lindholm:

Tänk om världens framtid kunde symboliseras – ej av den gigantiska giftsvampen utan av det evigt grönskande världsträdet – eller av en solbelyst tempelbyggnad, vars fristående pelare bildas av de olika nationerna, folken, som i enighet bär upp det gemensamma världssamhället, där på takfrisen står inristade orden: ”Allt vad I viljen, att människorna ska göra Eder, det gören I ock dem!”⁵⁰⁵

De ideologiska positionsförflyttningar som kan ses i de olika upplagorna av Lindholms broschyr är alltså sammanfattningsvis knutna till en delvis ny syn på det nazistiska Tyskland. Om Hitlers sociala reformer finns fortfarande en del positivt att säga, samtidigt markeras 1934 allt tydligare som ett märkesår för när den hitlerska urspårningen inleds. De senare nazistiska övergreppen förnekas inte längre, och det finns synbarligen inte längre något behov av att frikänna Hitler och fördela skulden på andra krafter längre ned i hierarkin. Positionsförflyttningen har här gått från förnekelse, via funktionalism till tanken att utrotningarna möjligen kan ha varit intentionella, om än inte av nöden enbart Hitlers fel. Dessutom bör de ses i ljuset av vad de samtida ”supermakterna” USA och Sovjetunionen ägnar sig åt.

Till de iögonfallande förändringarna hör också att antisemitismen försvunnit. Lindholm befinner sig delvis i ett tillstånd av förnekelse när de tidigare antijudiska parollerna kommer på tal, men hävdar samtidigt att det man i grunden ville förändra inte var judarna utan det som uppfattades som judiska maktbaser. Huvudambitionen var således att fördela makt och resurser, och i dessa aspekter finns en påfallande kon-

tinuitet. Polemiken mot egoism, materialism och kapitalism är kvarstående. Den kritik av modernitet och ”utveckling” som funnits med som ett stråk sedan 30-talet har vid 60-talets slut i själva verket upphöjts till det absolut viktigaste, rentav ett livsvillkor. För att inte gå under måste vi fokusera på att vårda och tillvarata det jorden har att ge, och fördela detta på ett rättvist sätt. I denna mening måste vi ”tillbaka till naturen”, just på det sätt som uttrycktes på de partiinterna vykorterna på 30-talet.

Även om antikapitalismen är konstant i den meningen att den uttrycks, kan det också konstateras att stora delar av det som under partitiden understödde den principiella antikapitalismen nu är borttaget. Detta gäller inte bara antisemitismen utan också idén om hur arbete genererar värden som andra sedan exploaterar – frågan om vem som har rätt till vad av det som produceras. I ljuset av de allt viktigare antimaterialistiska parollerna passar ett sådant fokus på produktion inte självklart in. I detta avseende går det att se Lindholms förflyttning som en bild också av den traditionella, brett definierade, vänsterns utveckling under 60-talet. Där det tidigare funnits ett markerat fokus på rättvis fördelning av det som produceras, riktades nu fokus delvis om till att ifrågasätta produktionen i sig. I denna omorientering fanns flera delkomponenter. Fördelningstanken finns fortfarande kvar på en global nivå, men kritiken mot det västerländska samhällets konsumtionshets, rovdrift på världens resurser och maskinkultur är betydande teman i såväl den framflyttande ekologismen som i Herbert Marcuses kritik mot den endimensionella människan.⁵⁰⁶ Det framgår inte av Lindholms anteckningar om han läst just denna bok, *One-Dimensional Man*. Han listar istället bland annat Georg Borgströms *Gränser för vår tillvaro* och Hans Palmstiernas *Plundring, svält, förgiftning* som betydelsefulla för hans åsikter om framsteg och modernitet.⁵⁰⁷ Borgström såväl som Palmstierna var i samtiden högt profilerade miljödebattörer, och i senare skrifter och intervjuer hänvisar Lindholm till flera liknande verk av bland andra Rolf Edberg och Gösta Ehrensvärd.⁵⁰⁸ I *Döm ingen ohörd* förklarar Lindholm sin rörelses yttre likhet med den tyska nazismen med att det drog folk och var på modet. ”Tidsandan var sådan” säger han med emfas.⁵⁰⁹ Alldeles oberoende av om detta är en rimlig bedömning eller ej, så påverkade uppenbart tidsandan honom också under 60-talet.



Bild 15. Sven Olov Lindholm talar till sina gamla partikamrater vid Gösta Hallberg-Cuulas grav den 14 april 1967. Okänd fotograf (bild duplicerad av Emre Olgun). Sven Hedengrens arkiv, Krigsarkivet.

Ett tal vid Hallberg-Cuulas grav 1967

Att tidsätta Lindholms ideologiska omorientering går inte att göra med exakthet. Den är en glidande process under 60-talet, som innebär att han öppnar upp för ett globalt engagemang, inte längre tvivlar på de tyska krigsbrotten och successivt utmönstrar antisemitismen. Om ett försök likafullt ska göras går det att peka mot 1967. Under våren detta år medverkade Lindholm som vanligt vid en kamratafton för tidigare partimedlemmar. Han höll då vid den Finlandsfrivillige partimartyren Gösta Hallberg-Cuulas grav som brukligt ett ”internt” tal till de gamla partikamraterna. Detta årliga högtidlighållande, på dödsdagen den 14 april, har under efterkrigstiden varit en viktig sammanhållande rit i den nationalsocialistiska miljön i Sverige. Graven har verkat som en kult- och mötesplats och slagit en brygga mellan generationerna.⁵¹⁰ Lindholms tal från 1967 – 25 år efter Hallberg-Cuulas död – är intressant i den meningen att det till stora delar påminner om retoriken från

partitiden. För den som vet vart Lindholm är på väg är det dock fullt möjligt att se en förändring i vardande.

Inför sina samlade nationella vänner inleder Lindholm med att beklaga sig över hur lågt ”fosterlandet” är värderat i samtiden:

Ja – fosterlandskärlek betraktas ju numera såsom något trångsynt – en föråldrad idé. Den modärna tidens lösen är ju istället världsrepubliken, internationalismen. Och visst är också detta ett ideellt mål att sträva till. Men de som så gör ska komma ihåg, att man når det icke med ideologiskt prat eller genom nationell självuppgivelse. Man måste alltid börja inifrån – först försöka uppnå enighet inåt kring sunda nationella levnadsförhållanden – sedan kan man ta nästa steg och försöka ena världsdelarna, vilket inte är någon lätt uppgift av allt att döma. Det förutsätter bl.a. att det finns någotsånär samma rättsuppfattning inom olika folk och raser.⁵¹¹

Understrykningarna är Lindholms. Den gryende internationalismen kan noteras. Samtidigt är Lindholm jämförelsevis försiktig då han presenterar den för de gamla trogna partikamraterna. Den knyts i talet till andra begrepp som åhörarna med säkerhet kände väl igen: idealitet, ras, vikten av att bygga politisk förändring inifrån utan nationell självuppgivelse. En bit in i talet framhärdar Lindholm också i att Hallberg-Cuulas och andras kamp i öst var just en internationell angelägenhet, inte alls enbart en fosterländsk. Det var en strid för de små nationernas rätt att existera bortom stormakternas diktat, och just de små nationernas rätt sägs också vara särskilt utsatt i samtiden.

Med detta som grund övergår Lindholm till temat om ansvar och försaker. De små staterna, inte minst Sverige, måste lita på sin egen kraft och förmåga. Särskilt gäller det att ta ansvar för försvaret och jordbruksförsörjningen. Dessa teman var välkända för publiken. Det är ansvarslost, menar Lindholm, att ideligen ge folket förhoppningar om materiella standardökningar, särskilt då man vet att detta kommer att orsaka en global hungerkatastrof. Detta var ett till synes plötsligt engagemang för de svältande i världen. Senare motiveras emellertid engagemanget enligt samma linjer som under partitiden: de svältande människomassorna från söder och öster kommer att översvämma det

glesbefolkade Nordeuropa. Det scenario som framträder här har alltså komponenter dels av ett globalt och humanitärt engagemang, dels av 30-talets skräck för främlingsinvasionen. Vilken del publiken fäste avseende vid vet vi inte.

Talet innehåller glidningar också gällande synen på demokratin och imperialismen. Lindholm menar exempelvis att mycket också blivit bättre sedan demokratis genombrott, inte minst på det materiella planet. Men stora delar av världen präglas alltjämt av våld och nöd. Fruktan griper omkring sig. Till och med USA för krig för att inte själva bli angripna, säger Lindholm med uppenbar referens till *containment*-politiken och upptrappningen i Vietnam. Stormakterna bestämmer alltjämt världens öden, nu bara med det än större hyckleriet att man vill ”rädda demokratin”. Här finns alltså en dubbelhet i synen på demokratin. Återigen går det att notera hur partitidens tal om de små staternas rätt nu skrivs in i den vid den här tiden mera gångbara kritiken mot USA:s krigföring i Vietnam. Begreppet ”imperialism” används inte explicit, men tematiken är densamma. Det går också att se hur kritiken mot den liberala demokratin, präglad av skenbar jämlikhet och dolda maktförhållanden, i grunden är densamma som under 30-talet men att den nu är identisk med den kritik som i samtiden artikuleras från vänster.

Talet avslutas med att Lindholm antyder en ideologisk hemlöshet:

I det nuvarande kapitaldemokratiska samhället, där materiell standard dyrkas såsom ende gud, är det självklart att alla gamla idealister måste känna sig hemlösa. Kanske har vi också ändrat uppfattning i mångt och mycket?

I egenskap av idealist och antimaterialist tycks Lindholm annars ha gått i takt med en central idéströmning under det sena 60-talet. Och vad den avslutande frågan anbelangar tycks den snarast vara ett påstående om honom själv.

De ideologiska positionsförflyttningar som identifierats här kom för Sven Olov Lindholms del med tiden att ta gestalt i tre olika organisationer: FNL-rörelsen, Folkkampanjen mot kärnkraft och svenska fredsrörelsen. De uppträder kronologiskt i just denna ordning, och det

ena ställningstagandet tycks ha gett det andra. Inte minst gäller detta kärnkraftens band till fredsfrågan via atombomben och Lindholms skräck inför denna. På denna punkt tvingar också utvecklingsskepticismen den pensionerade styckjunkaren att bli antimilitarist.

FNL-rörelsen

Då Lindholm beskriver sin väg in i FNL-rörelsen tar han sitt avstamp i 50-talet. Det var på många sätt en lycklig tid. Även om kalla kriget kastade sina skuggor också över Sverige rådde det utvecklingsoptimism och en tro på att man i stillsam och rationell anda kunde bygga ett välfärdssamhälle för alla. I bjärt kontrast mot 30-talets ideologiska lidelser började man under 50-talet istället att tala om ideologiernas död. På *Dagens Nyheters* ledarsida gjorde sig Herbert Tingsten till tolk för denna ideologilöshet där bred konsensus kring den parlamentariska demokratin rådde, och politiken tedde sig som en form av tillämpad statistik.⁵¹² Lindholm hade inte något behov av att försvara de nazityska förbrytelser som rullades upp. Han hyrde ut sina tryckerityper och levde ett stillsamt och harmoniskt familjeliv i Rönninge. Även han hade kunnat glädjas åt att de stora politiska känslostormarnas tid var förbi. Men det gjorde han inte. Något saknades.

”Den som iakttog vår svenska ungdom under efterkrigsåren från 1945 och framåt 1950–60-talen måste ha fått en ganska dyster bild av det demokratiska samhällets förmåga att uppfostra bättre människor”, skriver Lindholm i sina anteckningar.⁵¹³ Världen skulle ha blivit en bättre plats genom ansvarskänsla och sundare rättsbegrepp – ordval identiska med partitidens – men blev i själva verket allt sämre. Hållningslösheten var total. Det enda man brydde sig om var ”modärna tidsfördriv” såsom motorism, sport, diskoteksdans och nöjesliv. Somliga förvildades av våldsfilmerna och porrpress. Materiell vällevnad och kortsiktig behovstillfredsställelse var det enda man ville uppnå.

Men då randades dagen för ett uppvaknande – ”ur idélöshetens träsk började det växa upp friska blommor”, skriver Lindholm. Allt fler vaknade till insikt om världens orättvisor. Framför allt var Vietnamkriget en ”flammande vårdkas” som manade till strid mot USA-imperialis-

men. ”Det var som om en ridå hade dragits bort inför ögon som förut var blinda. Här fick man nu plötsligt en stor uppgift – och livet en ny mening!”⁵¹⁴ För att livet ska ha mening krävs alltså kamp för en stor uppgift, det krävs personlig hållning och försakerelser, allmännyttan före materiell egen nytta. Allt detta fann Lindholm i FNL-rörelsen.

Skälen till att Lindholm kände sig hemma i FNL-rörelsen var såväl ideologiska som kulturella. Beträffande ideologin är det främst det antiimperialistiska temat som går igen. Redan i sin första artikel i *Spöknippet* betraktade Lindholm antiimperialismen som en av fascismens centrala komponenter: varje folk ska få bestämma över sina egna angelägenheter utan inblandning av imperier. Över åren menar han ofta att detta är en viktig aspekt av nationalismen: nationellt självbestämmande förutsätter antiimperialism. Nationalism måste växa fram inifrån, från den grupp människor den ska förena. Internt i denna grupp svär man sedan trohet mot varandra utan att ha blicken ställd mot företrädare för andra, om än väsenslika, nationella projekt.

Då Lindholm i senare intervjuer får frågan om han fortfarande betraktar sig själv som nationalist är han förvisso ofta tvekan. En viktig del av hans ideologiska omorientering, inte minst hans egen förståelse av den, är att han gått från att vara nationell socialist till att vara internationell socialist.⁵¹⁵ Men när det antiimperialistiska ställningstagandet för FNL kommer på tal tvekar han inte. Folket i Vietnam har visat sig utomordentligt nationellt sinnade, och i sitt stöd för dem vill Lindholm alltså kalla sig för nationalist. ”Jag beundrar den rättskänsla för nationalism som driver dagens FNL-ungdomar”, säger han i en intervju i *Aftonbladet* 1971.⁵¹⁶

I det tidiga motståndet mot imperialismen är dock sammanlänkningsen av antiimperialism och nationalism bara *en* del. Den andra utgörs av en variant på det leninistiska temat om imperialism som kapitalismens följdverkan, då med en antisemitisk överlagring. I sin leninistiska variant var tanken vägledande för många medlemmar i den FNL-rörelse Lindholm nu sympatiserade med. Eftersom många andra av Lindholms tankar till synes är konstanta, fast de under 60-talet och framåt uttrycks utan antisemitisk biton, hade det nu varit rimligt att tro att så skulle vara fallet även på denna punkt. Men just i synen på

imperialismen som kapitalismens följdverkan är Lindholm märkbart nedtonad. I talet om att supermakten USA lägger sig i de små staternas angelägenheter görs inte kopplingen att det skulle bero på bakomliggande kapitalistiska motiv, som jakt på råvaror eller avsättningsmarknader. Att detta inte diskuteras är slående med tanke på hur Lindholm under 30-talet gång på gång upprepade påståendet att den socialistiska politiken i dåtidens Tyskland utsattes för imperialistisk aggression just eftersom den judiska storfinansen såg sina privilegier som hotade. På denna punkt råder alltså stor skillnad.

Också folkgemenskapen i FNL-rörelsen – det var så Lindholm såg den – var något som han värderade högt. Under partitiden kontrasterades den nationella folkgemenskapen mot den marxistiska klasskampen. Den skulle byggas underifrån till alla arbetande, eller värdeskapande, svenskers fromma på en sedan sekler framväxt nationell grund. Den marxistiska klasskampen hotade allt detta genom sin internationalism. Den ställde folk av samma blod mot varandra, och en sådan politisk kamp tjänade i slutändan endast den judiska storfinansen. Även om Lindholm ofta uttalar att han kände sig mest komfortabel tillsammans med kroppsarbetare, så är kärnan i den folkgemenskapstanke han uttrycker att alla sociala grupper ska forma nationen tillsammans. Just den sociala och åldersmässiga blandningen var något Lindholm värderade i FNL-rörelsen:

Där fanns människor ur både arbetar- och borgarklass, ur alla partier (utom kanske ”moderaterna”) och ur alla åldrar. Jag märkte att den så omtalade generationsklyftan var överbryggad i FNL. Där fanns också ganska många äldre människor, pensionärer och medelålders, även bland de ledande. Sara Lidman t.ex. – en av FNL:s främsta förkämpar o. talare – ingen kunde som hon vädja direkt till de gemensamma rättsbegrepp, som förenar oss alla, oberoende av åldern. Huvudstyrkan i rörelsen bestod dock av unga människor, mest kvinnor, och många av dem var kommunister – drivkraften i deras aktivitet var dock endast den självklara solidariteten med förtryckta människor i Indokina och protest mot USA:s våldspolitik.⁵¹⁷

En motsvarande social sammansättning tyckte sig Lindholm senare uppleva i Folkkampanjen mot kärnkraft.⁵¹⁸

Ett par aspekter av den uttryckta folkgemenskapstanken ska kort lyftas fram. Den första gäller ungdomen som avantgardistisk kraft. Även om den sociala bredden är folkgemenskapens kärna är det dock ungdomen som går i täten. Som många gånger tidigare inskräper Lindholm ungdomens samhällsförändrande roll med litterär referens till Viktor Rydbergs "Dexippos". Rydberg skildrar i denna dikt hur ungdomen i Aten inför fiendernas hot ställde sig i främsta ledet och drog med sig stadens äldre generationer i kampen. Lindholm hoppas att FNL-rörelsen ska kunna göra något liknande. Det är ungdomen som känner "det gamla byråkratiska klassamhället som en tvångströja", och vänder penningmakten och standardjakten ryggen. I ungdomen finns idealiteten oanfrätt, och solidariteten med ungdomens kämpaglöd är konstant från 20-talets kamplyrik.

Den andra aspekten av FNL-rörelsen som inkarnerad folkgemenskap är att Lindholm här, hos hög som låg, tycks finna den försakande och oegennyttiga människotyp han över åren pläderat för. På denna förändring av människorna skulle förändringen av hela samhället vila. I FNL-rörelsen såg Lindholm moraliska människor av god hållning, inga berusade eller drogade "ligister". Tvärtom fann han vakna och intelligenta personer som offrade fritid såväl som pengar "för den stora sakens skull".⁵¹⁹ Det skulle vara "en nåd att stilla bedja om' att en så oegennyttig offervilja och ansvarskänsla kunde rycka med sig hela Sveriges och hela världens ungdom, på vars skuldror den mörknande framtid nu lägges", menar Lindholm, och låter understrykningen inskräpa det apokalyptiska tonfallet. Folkgemenskapstematiken röjer alltså flera starka ideologiska kontinuiteter med vad som uttrycktes under partitiden. Den är dock något mer än bara dröm och ideal. Folkgemenskapen är i FNL-rörelsen också direkt gestaltad politik, och därmed en bild av hur det ideala samhället ska se ut.

Så långt om de ideologiska likheterna. Framför allt verkar dock Lindholm känna sig hemma i det sena 60-talets radikaliserade politiska kultur. I en vidare mening handlar denna om en estetisk upplevelse av politiken, främst uttryckt genom massans kraft. I sina efterlämnade handlingar har Lindholm gjort förteckningar över alla de större demonstrationer och möten han deltagit i under dessa år. Det rör sig om ett

50-tal större möten och demonstrationer med FNL, och delvis parallellt med detta lika många möten med andra radikalpolitiska grupperingar. Senare rör det inte minst Folkkampanjen mot kärnkraft och demonstrationer mot kapprustningen, men det finns också demonstrationer mot Pinochets Chile, MPLA-möte för Angola, Sandinistmöte för Nicaragua, Kampucheamöte, möten anordnade av VPK, för tryckfrihet av FiB/Kulturfront, demonstrationer mot USA-imperialismen såväl som Sovjetimperialismen med mera. Till denna uppräknings av politiska demonstrationer lägger Lindholm också mera renodlade kulturarrangemang med politiskt budskap, som en nordisk musikfestival med Röda böror och konserter där Arja Saijonmaa sjunger översättningar av den grekiske dissidenten Mikis Theodorakis. Uppräkningen fångar breda trender i 70-talets vänsterpolitiska miljö.⁵²⁰ Möjligen är det intressant att notera att det i uppräkningsen inte finns indikationer på att han deltagit i manifestationer riktade mot staten Israel. Här hade annars potentiellt funnits en projektyta för kvardröjande antisemitiska idéer. Annars är engagemanget som sagt brett.⁵²¹

Lindholm beskriver med hänförelse stämningen vid dessa möten. Sångerna och "stridsropen", men framför allt "åsynen av alla dessa människor, mest ungdom men faktiskt ur alla åldrar och samhällsskikt, förenade i en gemensam vilja" ger en stark sinnlig upplevelse. Att redan åsynen, understruken av Lindholm själv, ger en sådan demonstration av makt visar återigen det som understrukits av såväl George Mosse som Arne Ruth i förhållande till Tredje rikets politiska estetik: i massan ges den enskilde en möjlighet att tillfälligt träda ur sin betydelselöshet.

Med liknande hänförelse skildras firandet av Saigons fall 30 april 1975. Eriksdalshallen var fullsatt. Talen hyllades med stormande applåder:

Sedan kom ett flertimmarsprogram med flera tal och kulturinslag, deklamation o. sånger: "Befria Södern" mm, Fria Proteatern, Södra Bergens Balalajkor, musik, folkdanser o.s.v. Att höra dessa talkörer, och att bara se alla dessa människor o. deras hänförelse, strålande ögon, höjda armar, jubel – det var en stor upplevelse, något absolut sällsynt i vårt land.

Ja, det hela var som en dröm! Och när vi åkte hem vid 2-tiden på natten (jag fick lift med några kamrater från Rönninge) så instämde de

med mig: har man varit med om allt som hänt de senaste dagarna, så kan man dö – ty något bättre lär man nog aldrig få uppleva.⁵²²

Det är starka ord. Upplevelsen av massans känsloyttringar är inte upplevelsen av någon obehaglig massuggestion. Tvärtom, i likhet med upplevelsen av den nazityska estetiken vid partidagarna i Nürnberg 1929, är upplevelsen fundamentalt positiv. Talkörer, strålande ögon och höjda armar hade Lindholm mött redan där. Att han själv är klar över de estetiska likheterna och det känsloburna engagemangets betydelse då och nu visar han också i sin syn på FNL-rörelsens demonstrationståg:

En gång – 1. maj 1974 – anförtröddes jag att bära fanan åt Vasa FNL-grupp vid demonstrationen från Kungsträdgården till Hötorget. Det var 12000 i tåget. På Kungsgatan tänkte jag på, att här marscherade mina ”egna trupper” för snart 40 år sedan under fanor med samma färger – blå-gul-röd – och jag tyckte det var något symboliskt i detta: innerst inne är det ju samma rättsbegrepp som driver mig nu som då, fast det tar sig andra uttryck.⁵²³

Den blå-gul-röda fana som avses är förmodligen den ursprungliga spöknippsfanan, som i citatet likställs med FNL:s fana med motsvarande färger.

Lindholm kände alltså väl igen sig i flera av de ideologiska teman som kom till uttryck i FNL-rörelsen, liksom i dess estetik, manifestationsformer och – i vidare mening – lidelser. Den var en vacker blomma som rest sig ur idélöshetens träsk. Som den tyske historikern Götz Aly påpekat i sin bok om den tyska radikalismen i 60-talets studentrevolt fanns det iögonfallande likheter mellan ”trettiotreornas” och ”sextio-åttornas” politiska budskap. Inte minst gäller det i Alys analys idéerna om antiindividualismen, viljan att skapa en kulturell revolution, och ambitionen att forma en ny människa befriad från det gamla systemets alla lögnar. På dessa punkter jämför Aly Joseph Goebbels uttalanden med den radikale studentledaren Rudi Dutschkes, och finner ofta en påfallande överlappning.⁵²⁴

Likheterna mellan 30-talets nationalsocialister och 70-talets radikala rörelser sägs också av andra i samtiden, med skilda värderingar. Lindholm

var positiv till massrörelsen och det estetiska uttrycket. En av dem som av samma skäl ställde sig negativ var däremot Ture Nerman. Nerman var under kriget redaktör för den antinazistiska tidningen *Trots allt!* och en ivrig polemiker mot Lindholms rörelse. Nerman hade, som bekant, ett mycket radikalt förflutet alltsedan arbetarrörelsens första år. Nu, i den nya radikalismens tidevarv, vände han sig dock mot FNL-rörelsen och vad han såg som ”ett gatans parlament i sämsta mening”.⁵²⁵ Massans politiska kraft, ackompanjerad av talkörer och smattrande fanor, var inget som han satte värde på. I denna mening förblev han motståndare till Sven Olov Lindholm också då denne vänt sina nationalsocialistiska kamrater ryggen.

Folkkampanjen mot kärnkraft

Stora delar av det radikala engagemang som kanaliserats genom FNL-rörelsen kom med tiden att ta sig andra uttryck. Arvtagarna till det radikalpolitiska engagemanget blev många. Lindholm skriver själv att han träffade många av sina nyfunna vänner i de möten mot kapprustning eller militärjuntan i Chile som han deltog i. Lindholms eget engagemang kanaliserades i första läget till Folkkampanjen mot kärnkraft. Arbetet drog igång 1978 och sträckte sig över folkomröstningen om kärnkraft i mars 1980.

Den argumentation som Lindholm använder sig av i förhållande till kärnkraften känns igen, inte minst från de reviderade utgåvorna av *Döm ingen ohörd*, och bygger i alla delar på den antimaterialism som dröjt kvar sedan partitiden. Mot ”atomligans” tal om att kärnkraften är nödvändig för ökad produktion och ekonomisk tillväxt, menar Lindholm istället att den är både onödig och livsfarlig. Onödigheten består i detta fall främst av att Sverige har förutsättningar att klara sin energiförsörjning ändå. Den svenska naturen ska istället bistå med vad den har att ge i termer av skogsavfall och torvmossar, liksom av sol och vind. Så långt lyser Lindholms sedan länge kända känsla för fosterlandet och dess natur igenom. När det gäller faran ligger denna främst i risken för haverier, men också i existensen av kärnvapen. Rädslan för atomkrig, som Lindholm gett uttryck för många gånger, kan ses som sprungen



Bild 16 och 17. Under 1980-talets början gjorde Riksarkivet omfattande intervjuer med Sven Olov Lindholm. Han redogjorde i dessa för sin politiska aktivitet under 30- och 40-talen, men fick också berätta om hur han såg på sin samtid. Vid det slutliga intervjutillfället i maj 1981 togs ett antal porträttbilder. Det var då 55 år sedan han möttes av fascisternas propagandabil på kaserngården, och han var mitt uppe i sitt engagemang mot kärnkraften. Fotograf Hans Rydberg (bilden duplecerad av Emre Olgun). Sven Olov Lindholms samling, Riksarkivet Marieberg.

ur utvecklingsskepticismen. De ständigt ökande kraven på materiell behovstillfredsställelse, ett teknifierat och alltmer robotiserat samhälle, har inte lett till vare sig lyckligare eller bättre människor. Tvärtom har utvecklingen gett oss ett vapen så kraftfullt att vi kan omintetgöra vår

existens. Kärnvapnen framstår i denna tanke som det ultimata belägget på att världen går åt fel håll.⁵²⁶

Liksom i fallet med FNL-rörelsen är det dock tydligt att Lindholm känner sig hemmastadd i politikens manifestationsformer. Han redogör på samma sätt som tidigare med glädje över de demonstrationståg han går i. Strax före folkomröstningen deltar han i en jättelik demonstration som med solfanor, stridsrop och sång småningom samlas på Stockholms stadion som snabbt fylls med folk. Återigen skriver Lindholm att ”här var nu den sanna folkgemenskapen av både unga o. gamla ur alla ’samhällsklasser’ [...] talkörer och sånger hördes i nära tre timmar och kampstämningen var obeskrivlig”.⁵²⁷ Massans sammansättning såväl som dess demonstration av kraft värderas på samma positiva sätt som under FNL-tiden.

På samma sätt beskrivs kampen i sig som något eftersträvänsvärt. Det är betecknande att den basala politiska aktivism som Lindholm ägnar sig åt då han affischerar, knackar dörr, delar ut flygblad, håller möten med lokalgruppen och så vidare begreppsliiggörs på samma militära sätt som under den tid han var partiledare. Alla deltagare skildras som aktivister ”i sommar- och vinterkrig”, och Lindholm själv håller tal om läget på ”K-fronten”.⁵²⁸ Även om politiska mål finns framstår striden även som ett självändamål, det är genom att uppgå i denna som livet får mening och människan ges en plats i tillvaron. I ett annat sammanhang skriver Lindholm att han aldrig under sin ålderdom levde som en enstöring utan ”alltid hade något livsviktigt att kämpa för”.⁵²⁹ I denna kamp och strid låg motsättningen till det idélöshetens trask som han talat om. Känslan av att tillhöra en massrörelse, betecknad som den gestaltade folkgemenskapen, att delta i dess ritualiserade politiska arbete, och av att befinna sig i kamp/strid/krig för de idéer rörelsen företrädare bildar en tydlig kontinuitet mellan FNL-tiden och Folkkampanjen mot kärnkraft.

På motståndarsidan finns också bekanta ansikten i termer av ”industri kapitalismen, storbolagen, Asea-Atom” men också företrädare för vad som kan betecknas som ett parlamentariskt etablissemang. Liksom under partiåren förknippas detta etablissemang med fusk och mygel snarare än folkvilja. Inte minst är det socialdemokraterna, nu företrädade av Olof Palme, som iscensatt ”den största politiska bluff som förekommit

i Sverige” och som står i skottlinjen. Palme beskrivs rentav som kapitalisternas ”räddande djävul” då han lurat många kärnkraftsnegativa löntagare att rösta på Socialdemokraternas linje 2 i folkomröstningen 1980. Bilden av en socialdemokrati som sålt sig till kapitalismen är således bestående. I förståelsen av den egna rörelsen såväl som motståndarsidan går skiljelinjen alltså mellan antimaterialism och materialism såväl som mellan folk och elit: ”Kampen gällde i själva verket: valet mellan det etablerade ekonomiska högstandardsamhället – eller en natur- och människovänlig samhällsförnyelse ur folkdjupet”, summerar Lindholm.⁵³⁰

Freds rörelsen

Kampen för denna samhällsförnyelse till naturens och människornas fromma gick efter folkomröstningen organisatoriskt vidare till Svenska freds- och skiljedomsföreningen, som avslutningsvis kort ska belysas. I tidningen *Ny Dag*, partipolitiskt tillhörig Vänsterpartiet kommunisterna, intervjuades Lindholm kring detta engagemang 1984. Under rubriken ”Nazistledare lärde om – nu är han fredskämpe” säger Lindholm:

Vore jag ung idag skulle jag resa runt på talarturnéer för att mana ungdomen att bli aktiv mot militarism och kärnvapenhot och varna för rasföljelser och hotet mot demokratin.⁵³¹

Att vända sig mot ett eskalerande kärnvapenhot låg förvisso väl i linje med de tankar som kommit till uttryck i Folkkampanjen mot kärnkraft. Att bli aktiv antimilitarist var dock ett stort steg att ta för en gammal underofficer som gått in i politiken som en protest mot 1925 års nedrustningsbeslut.

I *Ny Dags* intervju säger Lindholm att han länge tvekat kring en isolerad svensk nedrustning, men att han nu menar att det är både möjligt och rimligt att börja i denna ända. Utsikterna att klara en stormaktskonflikt med kärnvapen är obefintliga, och ett försvar med konventionella vapen orealistiskt och följaktligen inte meningsfullt. Ett kärnvapenkrig medför att man vare sig kan äta eller dricka. Hur ska man under dessa omständigheter kunna försvara sig, undrar Lindholm.

Han lånar exempel från sin egen omprövning av den tyska nazismen och menar att samtiden är lika likgiltig inför kärnvapenförintelsen som judarna var inför sin egen förintelse i Tredje riket.⁵³² I de egna anteckningarna fortsätter han:

Året 1976 offrades 1800 miljarder på effektiva förstörelsevapen i världen [...] medan knappt 80 miljarder gick till u-hjälp. Redan nu kan hela mänskligheten utrotas och allt liv på jorden förintas enbart med USA:s och Sovjets atombombförråd. Dessa oerhörda kostnader till hypermodärna dödsmaskiner är givetvis avsedda att komma till användning. Det verkar som om den rika världens storfinansintressen ämnar lösa "befolkningsöverskottet" på samma sätt som Hitler skulle lösa judefrågan!⁵³³

Att Lindholm nu ger Förintelsen en framskjuten roll som negativ referenspunkt är naturligtvis betecknande för den ideologiska förskjutningen. Samtidigt är det illustrativt att se hur stora delar av problembeskrivningen är konstant. De fördärvliga tecknen i tiden kan ändras liksom vad de jämförs med, men det är alltjämt materialismen, moderniteten, kapitalismen och stormakternas anspråk som är människornas fiender.

Sammanfattning

I programmet *Medlöparna* gav Sven Olov Lindholm i april 1980 sin enda tv-sända intervju. I denna, som huvudsakligen gick ut på att utröna om Lindholm själv hade kunnat bli en svensk Quisling, förkunnade Lindholm att han numera röstade på VPK.⁵³⁴ Även om han var noga med att inte binda sig är det självklart att en röst på samma kommunistparti som han ägnat en stor del av sitt liv åt att häckla, bekämpa och slåss mot inte var särskilt populär bland de gamla partikamraterna. Lindholm utvecklade själv i cirkulär till vänner och bekanta sina nya tankar som de utkristalliserats i de senare upplagorna av *Döm ingen ohörd*.⁵³⁵ De ansåg honom "totalt förtappad" enligt honom själv.⁵³⁶

Det gällde naturligtvis vissa, men inte alla. Även om Lindholm till synes anträtt en ny väg lyste nazismens stigma på honom såväl som på gamla partikamrater som stod kvar i den nationella idémiljön. I detta öde fanns också grund för vänskap, även om åsikterna skavde alltmer

mot varandra. Ett exempel är Lindholms relation till Erik Waller, en gång ställföreträdande partiledare och driven antisemit. Då Waller under 80-talet gick in i organisationen Bevara Sverige Svenskt, ville han gärna ha Lindholms åsikt om detta. I vad som ser ut som ett försök att möta en gammal medkämpe halvvägs medger då Lindholm i brev att det förvisso kan vara angeläget att bevara svenskheten, men att invandringen knappast är tidens stora problem. Betydligt värre är då det amerikanska inflytandet på kultur, försvar och ekonomi. Därefter fyller han på med samma teman som i *Döm ingen ohörd*. Tonen är en, innehållet ett annat.⁵³⁷ Waller å sin sida gör i Sverigedemokraternas tidning *Sverige-Kuriren* ett par år senare en ganska hovsam beskrivning av oenigheten med den gamle partiledaren:

Sven Olov Lindholm är sedan många år engagerad i freds- och miljöfrågor. Detta har förändrat hans perspektiv från det nationella till det internationella och globala på ett sätt, som inte undgår att komma i konflikt med de idéer han kämpade för i yngre dagar. Förvånas man häröver får man nöja sig med förklaringen att Sven Olov Lindholms alltid levande idealitet har funnit ett föremål, som för honom nu ter sig angelägnare än ungdomstidens kampmål.⁵³⁸

Det är lätt att få intrycket av två äldre män som inser att de med tiden hamnat på olika sidor, men som i sin relativa ensamhet ändå vill försöka vårda en gammal vänskap.⁵³⁹

För de som kvarstod i den nationalsocialistiska miljön fanns det annars skäl att se förändringen som genuint negativ. Bortom Lindholms på ytan provocativa engagemang för VPK och frihetsrörelserna i tredje världen fanns dock vissa kontinuiteter sedan partitiden. Avseende det kärnkluster av begrepp som identifierades som särskilt centrala under partitiden kan följande sägas:

Antisemitismen, det ideologiska kärnvärdet under större delen av partitiden, försvinner ganska snabbt. Lindholm vill i efterhand knappast ens kännas vid att det förekom antisemitism i partiet, i alla fall inte i form av personförföljelser. I den mån den existerade ses antisemitismen i efterhand som en ideologisk import från Tyskland – ”vår enda”, skriver Lindholm i ett försök att återigen skildra den svenska

rörelsen som specifikt svensk.⁵⁴⁰ I ett annat sammanhang talar Lindholm om ”bananskalsantisemitism”, det vill säga ett föga genomtänkt och slentrianmässigt förhållningssätt till judar utan egentligt ideologiskt fundament.⁵⁴¹ I den mån den tidigare antisemitismen erkänns och ges tyngd är det genom att koppla den antijudiska hållningen till makt. Det var den judiska makten över kapitalet som man ville bryta. Denna makt är Lindholm fortfarande ute efter, också då dess antisemitiska överlagring upphört.

Antikapitalismen genomgår en motstridig utveckling efter partitiden. Å ena sidan finns den kvar. Kritiken av storfinansens ligger fast, liksom den principiella tanken att en utjämning av resurser måste ske, även om fokus successivt växlar från nationellt till globalt. Å andra sidan är det uppenbart att det antikapitalistiska ställningstagandet nu understöds av andra begrepp än tidigare. Den antikapitalism som artikuleras efter partitidens slut knyts allt oftare till tanken om en jämnare fördelning av resurser som ett livsvillkor för människan som biologisk varelse. Detta kan, i linje med vad som sagts tidigare, uttryckas som att antikapitalismen alltmer transformeras till antikonsumism. Polemiken mot storfinans, handelsmän och köphets är således intakt. Men där kapitalismen sades exploatera arbetare och de värden som arbete skapar, är problemet nu snarare att själva jorden exploateras. Detta slår mot grundvalen för mänskligt liv. Man kan betrakta denna förändring som en glidning från en rättvisetematik till en undergångstematik. Sammantaget innebär detta att antikapitalismen som begrepp allt tydligare länkas samman med den antimaterialism som funnits med sedan partitiden. Denna antimaterialism framträder alltifrån 60-talet som det nya ideologiska kärnvärdet. Från att då ha varit intimt knuten till det antisemitiska temat framträder antikapitalismen nu snarast som en delmängd av denna antimaterialism. Detta får i sin tur också följderna för de påfallande marxistiska tankegångar som uttrycktes under partitiden. Ett fokus på konflikten mellan arbete och kapital, eller värdeskapande arbete kontra arbetsfria inkomster, är inte längre framträdande. Konflikten betonas på produktion är inte förenlig med tanken att jorden exploateras. Detta får i sin tur den paradoxala konsekvensen att Lindholm parallellt med

sin ideologiska förflyttning vänsterut kan sägas bli allt mindre marxist, något som bör noteras.

Antiimperialismen sades tidigare sönderfalla i två delar. Den första gäller tanken om att nationalismen till sin natur måste vara principiellt antiimperialistisk. Den andra delen bygger på idén att imperialismen finns latent inbyggd i kapitalismen. Detta kan i sin tur uttryckas antingen på leninistiskt manér som att imperialismen är kapitalismens högsta stadium, eller ses som en aspekt av det judiska kapitalets strävande efter världsmakt. Under partitiden var denna senare antisemitiska hållning central, även om den, som tidigare visats, låg nära Lenins idé. Tar man Lindholms ideologiska förflyttning i beaktande skulle man nu möjligen tro att den antisemitiska överlagringen plockats bort, och att denna leninistiska antiimperialism kvarstår. I FNL-rörelsen hade det utan tvivel varit gångbart. Men snarast tycks hela idén om kapitalets immanenta strävande efter världsherravälde till stora delar ha fallit bort ur Lindholms tankevärld. Detta kan verka kontraintuitivt, men är möjligen en spegling av att Lindholms antikapitalism också förändrats på det sätt som uttryckts ovan. När det gäller tanken om de små nationernas existensrätt bortom varje imperialistiskt strävande finns dock en stark kontinuitet. FNL-ungdomarna har enligt Lindholm visat sig lika nationella som uttydningen av förkortningen, *Front national de libération du Viêt-nam du Sud*, antyder. FNL var alltså en nationell befrielsefront – just en sådan som Lindholm själv ansåg sig ha lett fyrtio år tidigare.

Antimaterialismen har berörts ovan. Den inkorporerar efter partitiden stora delar av kapitalismkritiken som istället transformerats till konsumtionskritik. Polemiken mot de njutningslystna lättingar som bara tänker på sin egen kortsiktiga behovstillfredsställelse fanns förvisso även tidigare, men det förkastliga levnadssättet kopplas nu direkt till mänsklighetens undergång. Häri finns en skillnad. Generellt sett ligger det i det antimaterialistiska temat annars en kontinuitet. Det förstärker sin position i ideologins kärna, och genom det faktum att flera andra delar av kärnklustret blivit alltmer perifera tronar det alltmåra ensamt i centrum. Antimaterialismen omfattar inte enbart en kritik av köphets och maskinkultur, utan är i vidare mening också en plädering för en ny människa. Det är en människa som gått från egenintresse

till allmänintresse, från materialism till idealism, från stad till land, från maskinerna till jorden och som i alla avseenden utstrålar autenticitet och moralisk resning. Att det fanns en tematisk kontinuitet var Lindholm själv helt klar över. ”I viss mån var vi en föregångare till vad som på 1960-talet blev till radikala, antikapitalistiska miljörörelser med krav på decentralisering, återgång till jordbruket och en enklare livsstil”, säger han i en intervju i början av 80-talet.⁵⁴² Skillnaden är att denna nya människa nu inte längre bara ska bygga den nationella folkgemenskapen, utan på sikt också ett fungerade världssamfund. En global ordning är nödvändig om mänskligheten ska räddas. Till idéutvecklingen under det antimaterialistiska och allmänt utvecklings- och modernitetskritiska temat ska också antimilitarismen läggas. På denna punkt har Lindholm gjort helt om. Fosterlandsförsvaret var helt centralt för skaparna av SFKO, försvarsbeslutet 1925 det som fick dem att engagera sig politiskt. Nu ställer sig Lindholm bakom en ensidig svensk nedrustning. Denna förändring är dock intimt knuten till motståndet mot kärnvapen, som i Lindholms tanke är det yttersta belägget för att den teknifierade moderniteten är ett hot mot mänskligheten.

Arbetaren idealiserades tidigare kraftigt. Liksom antikapitalismen och de delar av antiimperialismen som bygger på idén om imperialism som kapitalismens konsekvens, har fokus på arbetaren som den ”kommande tidens genius” kraftigt tonats ned. Sannolikt är detta en konsekvens av att den svenske arbetaren tidigare ställdes mot de judiska kapitalägare som stal värdet av vad arbetaren producerade. Denna sociala och rasliga konflikt är nu nedtonad av två skäl. För det första har antisemitismen gjort sig omöjlig och lyfts bort. För det andra har det blivit allt mindre viktigt att tala om värdeskapande arbete när själva produktionen allt tydligare ifrågasätts. Lindholm talar om global utjämning, men att det först ska skapas värden som sedan kan fördelas är inte en del av denna retorik. Att den strid mellan arbete och kapital, om än knuten till rasliga kategorier, som tidigare betonades starkt nu tvärtom tonas ned får återigen stora konsekvenser för Lindholms ideologiska profil. Det sociala konfliktperspektivet – klasskampen om man så vill – försvinner i takt med att Lindholm går åt vänster. Återigen framstår idéutvecklingen som paradoxal.

Arbetarstaten Tyskland identifierades som ett sjätte centralt tema i Lindholms texter från partitiden. Efter kriget fallerar bilden av Tyskland som en socialistisk mönsterstat under uppbyggnad. Tredje riket är inte längre en radikalpolitisk resurs. Under partitiden var grundtankarna att Tyskland byggde välfärd åt arbetarna, att den internationella judiska storfinansen såg sin makt hotad, och att de utrikes makter som styrdes av denna judendom följaktligen riktade sina imperialistiska vapen mot denna tyska socialism. Liksom i Kominterns tanke under 30-talet möts socialistisk framåtanda av imperialism och reaktion. Skillnaden ligger i att det för Komintern var det fascistiska Tyskland som ansågs bundet av kapitalintressen och därför riktade sina imperialistiska vapen utåt. Ingen av dessa idéer finns kvar efter kriget. Generellt har bilden av det nationalsocialistiska Tyskland förändrats nästintill diametralt. Förändringen utgår från synen på de nazistiska våldsdåden. I det ursprungliga läget betraktades rapporterna om dem som lögnerna från judepressen. I ett andra läge erkänns de, men skulden anses ligga längre ned i den nazistiska makthierarkin och de relativiseras genom att ställas vid sidan av allierade krigshandlingar. Fram till denna punkt är synen på Hitler som arbetarledare väsentligen intakt. I det tredje läget har Lindholm däremot bytt fot. Tvärtemot *Den Svenskes* rapportering 1934 om hur Hitler krossat reaktionen, ser han nu detta som ett märkesår för när urspårningen inleddes. Det var då den "idealistiska socialismen" slogs i spillror, en ideologisk benämning som Lindholm ofta använder på sig själv. Som en del i omprövningen låter han allt oftare bröderna Strasser tona fram som företrädare för denna mera "äka" nationalsocialism. Då han i en senare intervju talar om *Mein Kampf* som en bok han tagit starkt intryck av är det inte Hitlers *Mein Kampf* han talar om. Denna säger han sig aldrig ha läst. Det är Otto Strassers självbiografi från 1969 med samma titel han har i åtanke.⁵⁴³ Strassers bok är djupt oppositionell mot Hitler, och att Lindholm gör denna markering av vad han läst och inte läst illustrerar naturligtvis också väl den bild av ideologisk omprövning han vill ge. Det faktum att Tyskland nu inte längre spelar rollen som arbetarstat och föredöme innebär inte att någon annan stat axlar denna roll. Detta är ett vittnesbörd om att statens tid i betydande utsträckning är förbi i Lindholms tankevärld. Fokus ligger nu på den internationella

nivån. Nationalsocialismen hade varit första steget på väg mot världssocialismen, skriver Lindholm i sina anteckningar. Nationalismen hade varit ett medel, men socialismen var ett kvarvarande mål.⁵⁴⁴

Sammanfattningsvis har det alltså skett en hel del i Sven Olov Lindholms tankevärld. En del är genuina förändringar, som förhållandet till militarismen och synen på Nazityskland som en arbetarstat. En del är glidningar inom teman som i grunden framstår som kontinuerliga, som principiell antikapitalism och delar av den antiimperialistiska agendan. En del är tankar där kontinuiteten är verkligt påfallande, som behovet av idealism och moralisk resning hos den enskilde. Mot bakgrund av att den forne nazistledaren flera gånger på sin ålders höst betecknade sig som kommunist, till och med på bästa sändningstid i tv, är det kanske mest slående att kontinuiteterna trots allt är så starka. Men till det noterbara hör också att flera av de marxistiska tankefigurer som artikulades under partitiden en efter en faller bort. Att den programmatiskt antimarxistiska nationella socialismen skulle innehålla så mycket marxism var redan i första läget uppseendeväckande. Att den upphör i takt med Lindholms förflyttning vänsterut gör inte paradoxen mindre.

En förenklad bild ger vid handen att detta kan förklaras med en ideologisk rörelse från två håll enligt följande. Socialismen har hos Lindholm initialt två dimensioner: en idealistisk och en nationalistisk. Samtidigt som han över tid håller fast vid den ideella socialismen, utvecklas nationalismen med tiden till internationalism. För den brett definierade vänstern var det istället socialismens internationella paroller som var varaktiga. Däremot förändrades arbetarrörelsens fokus på materialism och ägande av produktionsmedel till att under efterkrigstiden alltmera omfatta antikonsumism och modernitetskritik, något som med fog kan hävdas vara antimaterialism och i denna mening också idealism. Lindholms och den breda vänsterns utvecklingslinjer konvergerar i denna tanke i en idealistisk och internationell socialism. Företrädarna för denna socialism slöt gärna upp under FNL-rörelsens fanor eller i Folkkampanjen mot kärnkraft. Att stora delar av vänstern gett upp det reflexmässiga stödet för Sovjetunionen, som för NSAP/SSS utgjorde ett stort hot, och istället vänt stödet i kritik gjorde säkert att Lindholms väg in under fanorna underlättades. Härtill kände han

sig hemma just ”under fanor”, och i en vidare mening i den radikala politikens estetik och manifestationsformer.

Baserat på de omfattande kontinuiteterna kan man fråga sig i vilken mån det handlar om en ideologisk omprövning i Lindholms fall, eller om det i själva verket är världen som förändrats. En av de initiala forskningsfrågorna ställdes på just detta sätt. I den tidigare nämnda intervjun i *Ny Dag* är perspektivet just förändringsinriktat – den gamle nazistledaren har ”lärt om” som det heter i artikelrubriken, nu var han ”fredskämpe”. Det är föga förvånande att en VPK-anknuten tidning inte fokuserar kontinuiteterna i Lindholms engagemang, men när det gäller just antimilitarismen är omprövningen distinkt och lätt att se. Lindholm själv däremot vacklar betydligt i frågan om förändring. I sina efterlämnade anteckningar polemiserar han mot tanken att han skulle ha något att ångra. I ett annat sammanhang skriver han att ”allt prat om opportunism och ’kappvändning’ är nonsens, ty jag vinner ju ingenting (utan förlorar tydligen alla gamla vänner) genom denna s.k. omvändelse – om det är en sådan!”.⁵⁴⁵ På ett annat ställe har han klistrat in ett utklipp med texten till ”Så älskar vi dej”, en starkt nationellt präglad visa, om kärleken till det svenska landet med dess sjöar och berg som ska slås fritt från bolag och banker. På maskin har Lindholm själv tillfogat kommentaren ”detta är nationalsocialism” samt att den framförts av Fria Proteatern på många möten i Stockholm mellan 1975 och 1978. Texten härrör från 1937, och hade då lika gärna kunnat skrivas av Sven Olov Lindholm.⁵⁴⁶ I *Den Svenske* publicerades 1948 följande dikt, ”Stenbygden”:

Du land med hedar och vida skogar,
vårt kära Småland, vår fosterbygd,
Där fädren plöjde med nitets plogar
och bröto marken med flit och dygd!
Till dig vi längta – till berg och dalar,
till bäckens lek bort i skogens gömma,
Där än som fordom vi kunna drömma,
när enslig tystnad i snåren talar.

I öde marken i bergens hållar
ha troll och tomtar sin rikedom,
Den syns i månljusa sommarkvällar,
det spörjs att berggrunden ej är tom.
Långt ner i jorden vi söka skatten,
med stark förtröstan är mycket funnet,
Och modigt vågat är hälften vunnet,
i kamp mot nöden och armodsnatten.

Men längesedan vi funnit målet,
fast mången aldrig dess värde ser:
I armen kraft och i viljan stålet
är just den vinning vår obygd ger.
Ännu finns sten för envar att bryta,
som har sin fosterjord högt i ära,
Som älskar Småland, det gamla kära,
och brustna länkar vill återknyta

Hör, vinden susar i tallars grenar
och diktar sånger på eget vis
Om älvors dans mellan skogens enar
och mjuka mossor och lingonris.
När natten faller på myr dalar,
när solen höjes vid österranden,
Vi höra alltjämt i ödelanden,
hur enslig tystnad i snåren talar

Dikten är skriven av en ung Sven Olov Lindholm 1920, samma år som han tog realen i Linköping. Den publicerades 1948, men den naturromantiska grundtonen, kärleken till fosterjorden, och önskan att brukandet av jorden ska skapa en bättre människa hade Lindholm med sig genom hela sitt politiska engagemang.⁵⁴⁷